

İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Şehir Algısı

Hasan Taşçı *

Öz

14. yüzyılın ünlü seyyahı İbn Battûta o zamanki bilinen dünyanın neredeyse tamamını gezdikten sonra seyahatinden aklında kalanları İbn Cüzeyy'e aktarmış ve bu sayede seyahatnâmesi ortaya çıkmıştır. Her seyyah gibi o da gittiği şehirlerde bazı yerleri önemsemiş, bazılarını ise bahsetmeye değer bulmamıştır. "Algıda seçicilik" olarak tanımlayabileceğimiz bu durum elbette seyyahın hayata bakışı, yaşam tarzı ve değerleriyle ilgili bir husustur. Bu değerlerin seyyahın mekânları görme biçimine ve önemseme düzeyine etki ettiğini söylemek mümkündür. Alim ve sûfi kişiliğinden dolayı genellikle mizacına uygun yerleri ziyaret etmiş ve benzer müktesebata sahip kişilerle görüşmeler yapmıştır. Ziyaret ettiği şehirler-de şehrin en üst yöneticilerinin misafiri olan İbn Battûta daha çok bu çevrelerde gördüklerini anlatmış, ancak zaman zaman halkın gelenek ve göreneklerine de yer vermiştir. Kendisi hakkında yapılan çalışmalarda bir antropolog olarak tanımlanan İbn Battûta şehirlerin mimarî yapısı ve fizikî dokusundan çok insanların yaşam tarzları ve adetleriyle ilgilenmiştir. Şehir nedir sorusuna verilecek tek bir cevap yoktur. Birçok ilmî disiplin açısından şehrin farklı tanımları olduğu bir gerçektir. Bu konuda teknik bir analiz yapmak çok zor olmakla birlikte şehrin sınıflandırılmasında, mimarî biçimi, nüfusun büyüklüğü, gelişmişlik düzeyi, coğrafi konum ve tarih gibi birçok kriter kullanılmaktadır. Mimarîden mekânsal planlamaya, sosyolojiden ekonomiye kadar birçok disiplinin ilgi alanına giren şehre dair çözümler üretilirken hepsinin dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü şehir yukarıdakilerin hepsini ihtiva etmektedir. Şehre dair bir çözüm oluşturulması gerekiyorsa bütün bu ilmî disiplinler göz önüne alınarak oluşturulmalıdır. Aksi halde her bilimsel disiplin kendi algı düzeyinde bir çözüm üretecektir ki bu da eksik kalacaktır. Bu çalışmada İbn Battûta'nın gittiği şehirlerde hangi mekânları ve kimleri önemseyip bahsetmeye değer bulduğu, neleri ise bu ilginin dışında tuttuğunun bir analizi yapılacaktır. Böylece İbn Battûta'nın şahsında insanların hayata bakışları ve yaşam tarzlarının çevreyi algılamadaki önceliklerine ne ölçüde etki ettiğine dair bir yaklaşım ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Battûta, şehir, algı, mekân, disiplin, yaşam tarzı, çözü

* Dr., Esenler Şehir Düşünce Merkezi

E-mail: hbcordanoglu@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8323-9169>

Geliş Tarihi: 16.12.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Perception of City in the Travels of Ibn Battuta

Hasan Taşçı*

Abstract

Famous traveller of 14th century Ibn Battûta, after traveling much of the known world of his time narrated his memories to Ibn Cuzeyy. This now comes to us in the form of his travel book. Like all the travellers, he gave importance to some places in the cities he visited, while he did not find some other places worth mentioning. The above-mentioned situation, which can be called as 'selective perception', can be considered as related to his perspective of life, his life style and values. It is possible to say that these values affected the way the traveller saw these places and attributed importance on them. Due to his scholarly and mystic character, he visited relevant places and held conversations with those who had similar interests. Being hosted by the top administrators of the cities he visited, Ibn Battûta generally narrated what he saw in that particular environment, though he sometimes mentioned customs of the general public as well. Being identified as an anthropologist by those who later studied about him, Ibn Battûta was interested in the lifestyle of people rather than the architectural structure and physical configuration of the cities.

There is no single answer for what is a city question. It is a fact that the city has different definitions in terms of many scientific disciplines. Although it is very difficult to make a technical analysis on this subject, many criteria such as architectural form, population, development stage, geographical location and history are used in the classification of the city. All of them should be taken into consideration when producing solutions for the city, which is of interest to many disciplines, from architecture to spatial planning, sociology and economics. Because the city contains all of these. If there is a need to find a solution for the city, it should be created by taking all these scientific disciplines into consideration. Otherwise, every scientific discipline will produce a solution at its own incomplete perspective. In this study, it is going to be analysed which places and people Ibn Battûta found worth mentioning in the cities he visited and which he kept away from his narration. Thus, through the example of Ibn Battûta, this study observes the extent to which one's view of life and lifestyle can affect the priorities of perceiving the environment.

Keywords: İbn Battûta, city, perception, place, discipline, life style, solution

* Dr., Esenler Şehir Düşünce Merkezi

E-mail: hbcordanoglu@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8323-9169>

Received Date: 16.12.2020 ■ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Her toplum; kendi dünya görüşü, inanç değerleri, düşünce sistemi, ekonomik ilişki ve öncelikleri ve coğrafi şartlara göre şehirler inşa eder ve biçimlendirir. Bireyler bir taraftan bu oluşuma toplumun bir parçası olarak katkı sağlarken, diğer yandan da gezip gördükleri şehirleri yine kendi inanç öncelikleri ile değerlendirmeye tabi tutarlar. Bu kriterlerin oluşturdukları bakış açısını *algı*¹ olarak tanımlamak mümkündür. Öyle ki oluşmuş olan algı sayesinde aslında herkesin kendi şehrini yanında taşıyacağı, nereye gitse doğup büyüdüğü veya içinde yaşadığı şehre dair bir şeyler bulacağı yönünde kanaatler oluşmaktadır. Kostantinos Kavafis'in aşağıdaki şiirinde buna açıkça vurgu yapılmaktadır.

*“Bir başka ülkeye, bir başka denize giderim, dedin
bundan daha iyi bir başka şehir bulunur elbet.
Yeni bir ülke bulamazsın, başka bir deniz bulamazsın.
Bu şehir arkandan gelecektir.
Sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın,
aynı mahallede kocayacaksın;
aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda.
Başka bir şey umma,
Ömrünü nasıl tükettiysen burada, bu köşecikte,
öyle tükettin demektir bütün yeryüzünü de.”*²

Italo Calvino ise bu durumu şu şekilde izah etmektedir; “Trude’de yere inerken kentin kocaman harflerle yazılmış adını görmesem, ayrıldığı havaalanına geldiğimi sanacaktım. Geçtiğimiz dış mahalleler aynı sarımsı ve yeşilimsi evleriyle ötekilerden farksızdı. Aynı okları izlediğinizde aynı meydanların aynı çiçek tarhlarını dolaşıyordunuz... ‘İstedğin an uçabilirsin ’dediler, ama her noktaysıyla bu kentin

¹ Duyuların sağladığı duyular ya da duyuşsal uyarımlar aracılığıyla dışımızdaki varlıklar hakkında bilgi edinme yetisi, bu varlıkların bilincine varma yeteneği” olarak tanımlanan algı, duyularımız aracılığıyla bizi kuşatan dünyaya ilişkin bilgi edinmenin karmaşık bir yöntemi, dünyanın duyuşsal uyarımlarının anlamlı deneyimlere dönüştürülme sürecidir. Felsefe tarihinde algı kimilerince (özellikle Locke, Hume, Berkeley gibi deneyciler ve ardılları tarafından) insan bilgisinin biricik kaynağı olarak görülürken, kimilerince de (özellikle de Descartes, Spinoza, Leibniz gibi usçular ve ardılları tarafından) bu bilginin kaynaklarından yalnızca biri olarak görülmektedir. (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2002, s.52)

² Kavafis, 2001

aynısı başka bir Trude'ye varırsın, başı sonu olmayan tek bir Trude'yle kaplı dünya. Havaalanının adı değişiyor o kadar.”³

Alışkanlıklarının esiri olan insan, aynı zamanda biçimlendirdiği veya içinde biçimlendiği mekânların da etkisinde kalarak değerlendirme yapar. İnsanlar bir şehre gittikleri zaman orada ne görürler? Hatta bu soruyu, “insanlar neler görmek isterler” şeklinde bile sormak mümkündür. Görmek istedikleri yerler veya biçimleri tercih sebepleri nelerdir? Aynı şehre giden iki kişi neden farklı yorumlarda bulunur?

Bu çalışmada İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde yer alan anlatılardan yola çıkarak yazarının duyuşsal bakış açısı ele alınacaktır. Seyahatnâme'nin önemli özelliklerinden biri de eserin bizzat seyyah tarafından değil, onun nakletmesi neticesinde Gırnatalı Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü's-Şeyh Ebû'l-Kasım İbn Cüzeyy Kelbî tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Kitapta İbn Cüzeyy'in seyahat boyunca İbn Battûta'nın yanında olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, içerikten anlaşıldığı kadarıyla birlikte seyahat etmemişlerdir. Eserin ikinci bölümünün başlangıcı bunu doğrular niteliktedir.

“Kutsal evi haccetmek ve Yüce peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla Yediyüzyirmibeşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı.”⁴ İbn Cüzeyy ise; “Gırnata şehrindeyken Ebû Abdullah İbn Battûta bana Onyedici Receb Yediyüzyüçte Pazartesi günü Tanca'da dünyaya geldiğini söyledi.” diye belirtmektedir.

Bu durumda seyyahın ya not tutarak veya aklında kalanları aktararak daha sonra eserini İbn Cüzeyy'e yazdırdığı söylenebilir. Ancak seyyahın not tuttuğuna dair herhangi bir bilgi bulunmadığından dolayı, eserde yer alan bilgilerin seyyahın belleğinde yer eden bilgileri aktarımı ve yazarın teyitleri ile oluştuğunu söylemek mümkündür. İbn Cüzeyy'in açıklaması da bunu doğrulamaktadır.

“Gezileri sırasında gördüğü şehirleri, belleğine kaydettiği az bulunur hikâyeleri yazsın; karşılaştığı ülke hükümdarlarından, erdemli bilginlerden, yüce ermişlerden bahsetsin diye buyruk çıkınca ulu makamdan; kulaklara ve gözlere şenlik veren, gönülleri eğlendiren, üzerinde duruldukça sürprizler doğuran, açığa çıkması yarar getiren her şeyi kâğıda döktürdü... Üstad Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözünü aktarırken onun söylemek istediği şeyleri veren kelimeleri kullandım; onun kastettiği

³ Calvino, 2010

⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme I.Cilt, Çeviri İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9.

*şeyleri açıkladım. Ancak çoğu kez nasıl söylediyse öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım. Aktardığı hikâye ve haberleri olduğu gibi kaydettim; aslı nedir diye araştırma ve sınama girişiminde bulunmadım. Çünkü o bunların doğru olanlarını saptamada en iyi yolu tutmuş, gerektiğinde güvensizliğini bildiren sözcükler kullanarak aslı astarı olmayanlara imada bulunmuştur.*⁵

Gezdiği yerlerde gördüğü her şeyi ve tanıştığı herkesi hatırlaması mümkün olmadığına göre Seyahatnâme'ye bakarak seyyahın hangi mekânları, neleri ve kimleri önemseydiği anlaşılabilir. Eserin dokuzuncu bölümünün notlar kısmında bu duruma yer verilmektedir. Eserin mütercimi ve notlandırana bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

*"Bana göre İbn Battûta buraları (Kudüs) gezmişti; ama oturup da İbn Cüzeyy'e anlatmaya gelince elbette boşluklar doğacaktı. İbn Cüzeyy veya İbn Battûta seyahatin çeşitli bölümleri yazılırken o bölgelerle ilgili kitaplardan da faydalanmış olmalı. Adam yıllarca gezmiş ve her şeyi hatırlayamıyor; ufak tefek de olsa bazı eksik kısımlar var, tablonun tamamlanması için eldeki kitaplara başvurması bence tabii bir husus. Kaldı ki İbn Battûta da zaman zaman buna değiniyor; İbn Cübeyr'den faydalandığını, Bekri'nin el-Mesâlik ve'l-Memâlik'ini okuduğunu kendisi de söylüyor."*⁶

Ebru Burcu Yılmaz; "Hafızanın içeriği olduğu gibi korunabilir mi yoksa kişi, anıları bir takım duygusal durumların süzgecinden geçirerek yeniden mi yorumlar?" Sorusuna cevap ararken, hafızanın geçmişini yeniden inşâ ettiğini belirtmektedir.⁷ Bu yaklaşıma göre, İbn Battûta gezdiği yerleri İbn Cüzeyy'e nakledeken gördüğü mekânları, yaşadığı veya şahit olduğu hadiseleri ve tanıştığı insanları hatırlama yoluyla belleğinde geri çağırması ve gelenler üzerinden nakilde bulunmuştur. Arada oluşan boşlukları da zamanın kaynaklarından istifade ederek tamamlamıştır. Dolayısıyla Battûta'nın hafızasından aktarılanları yazıya geçiren Cüzeyy'le birlikte okurun hafızası da dikkate alındığında metin, iç içe geçmiş hafızalar arasında iletişimi sağlayan bir köprü vazifesi görür. Metindeki her bir kelimenin başlı başına bir hafıza mekânı olduğu düşünülürse yazının şahitliğiyle aktarılan şehre ait hatıralar, beraberinde insan bilinci ve hafızasından yansıyan değerleri de bugüne taşır. Bu bakımdan Battûta'nın seyahatnâmesi muhatabını farklı şehirlerin sokaklarında dolaştırırken aynı zamanda yaşadıklarının ve görüp duyduklarının duygusal tarihini kayıt altına alır ve uzak zamanların bugüne dokunmasını sağlar.

⁵ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.6

⁶ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, Çevirenin Notu, Dokuzuncu Bölüm Notları: 1, s.86.

⁷ Yılmaz, 2019

İbn Battûta ve sehayatnâmesi üzerinde birçok akademik çalışma yapıldığı görülmektedir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde toplam dokuz adet master tezi bulunmaktadır. Bunlar:

- İbn Battûta Devri Horasan ve Türkistan Şehirleri, 2019 (Baran Güvenç)
- İbn Fadlân (er-Risâle), el-Gırnâtî (Tuhfetu'l Elbâb ve Nuhbetu'l A'câb), İbn Havkal (Sûretu'l Arz) ve İbn Battûta (er-Rihle) Seyahatnâmelerinde Türk Figürü, 2019 (Ömer Faruk Öztürk)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Kültürel Unsurlar, 2016 (Derya Doğan)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Adı Geçen Çarşı ve Pazarlar, 2011 (Serdar Karabulut)
- İbn Battûta'ya Göre Delhi Türk Sultanlığı'nda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat, 2010 (Ayten Avcıoğlu)
- İbn Cübeyr ve İbn Battûta'ya Göre Ortaçağ'da Akdeniz, 2019 (Abdulaziz Öztürk)
- İbn Cübeyr ve İbn Battûta Seyahatnâmelerinde Mısır, 2019 (Ayşe Kurt)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Uluslararası Ticarete Konu Olan Mallar ve Seyahatnâmede Geçen Para Birimleri, 2018 (Muhammed Esat Çetin)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Yer alan Mimârî Eserler, 2011 (Hale Akkurt)

Seyahatnâme ayrıca birçok makaleye de konu olmuş ve çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu çalışmada İbn Battûta'nın gittiği şehirlerde daha ziyade mekânsal olarak nereleri ziyaret ettiği, neleri önemseddiği ve mekân hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Zira insan ve mekân arasındaki ilişki mekânın, insanı şekillendirmesi kadar insanın da mekânı duygusal olarak anlamlandırma becerisinin bir yansımasıdır. Çünkü “mekânlar matematiksel olarak kavranan ‘mekân’la değil, insan deneyimi yoluyla kavranan ‘yer’le varlık bulur.”⁸ Dolayısıyla matematiksel ölçümleriyle tanımlanan mekânlar aynı zamanda kişilerin mekânı nasıl gördükleri ve algıladıklarına göre yeni anlam ve çehreler kazanırlar. Mekânsal aidiyeti güçlendiren bu metafizik aksiyon, insanın yaşadığı yeri statik bir çevre olmaktan çıkararak ruhi açıdan kök saldıgı bir var olma mekânı haline getirebilir.

⁸ Sharr, 2017

İnsan Mekân İlişkisi

İnsanın yeryüzü serüveniyle birlikte ortaya çıkan ve “ilk ilişki biçimi” olan insan-mekân ilişkisinde sürekli bir etkileşim söz konusudur. Kur’an-ı Kerim’de, ilk insan olan Adem ve eşi Havva’nın Cennet’ten yeryüzüne indirilmelerinden sonra bir müddet birbirlerinden ayrı olarak yaşadıkları ve daha sonra buluştukları belirtilmektedir.⁹ Seyyid Hüseyin Nasr’ın “insanın düşüşü”¹⁰ olarak nitelendirdiği serüvenin yeryüzü bölümünde ilk ilişki kurulan şeyin en yakın çevre yani mekân olduğunu, bu durumda ise insanın mekânla olan ilişkisinin insanın insanla olandan daha kadim olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkide mekân Bachelard’ın tanımlamasıyla binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutup,¹¹ refiki olan insanın hatıralarını burada saklarken, insan ise zaman-mekân düzleminde oluşturduğu algı ile sonsuz uzay boşluğundan (space) işgal ettiği en dar alan olan yere (place) kadar bir okuma yapmakta, mekânı değerlendirmekte, saklamakta veya değiştirmektedir. Dolayısıyla insan bir yerden bir yere gittiği zaman ilk olarak karşılaştığı insanlardan ziyade mekânı algılaması ve değerlendirmesi onun fitrî özelliğinin gereğidir.

İnsanla mekânın karşılaşmasını Rossi ; “bir grup bir mekânın bir parçasıyla karşılaştığı zaman, onu kendi imgesine çevirir. Aynı zamanda kendini de, kendisine direnen maddi şeylere uyarlar. Kendini inşa ettiği çatının içine kapatar. İnşa ettiği

⁹ Kur’an-ı Kerim’e göre ilk insan olan Hz. Adem yaratıldıktan sonra Cennet’e yerleştirilmiştir. Bu durum Kur’an’da şu şekilde belirtilmektedir: “Dedik ki: “Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz” (Kur’an-i Kerim, Bakara Sûresi, 35. Ayet). Daha sonra Adem ve eşi Havva kendilerine yasak edilen meyveden yedikleri için Cennet’ten çıkartılıp dünyaya gönderilmişlerdir. Bu durum da Kur’an’da şu şekilde izah edilmektedir:”Allah şöyle dedi: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarırsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahrette) sıkıntı çeker” (Kur’an-i Kerim, Tâ-Hâ Sûresi, 123. Ayet). Hz. Adem’in gerek yaratıldıktan sonra Cennet’e yerleştirilmesi ve gerekse oradan çıkartılıp dünyaya gönderilmesine dair Kur’an’da ve Hadis’lerde başka deliller olmakla birlikte burada bu kadarla iktifa edilecektir. Adem ve Havva’nın Cennet’ten sonra yeryüzünde bir müddet ayrı yaşadıklarına dair İslam kaynaklarında çeşitli rivayetler söz konusudur. İslam Ansiklopedisi’nde “Arafât” maddesinin izahında şu izaha yer verilmiştir: “Rivayetlere göre Hz. Adem (a.s) ile eşi Hz. Havva Cennet’ten çıkarıldıktan sonra yeryüzüne indirilmiş ve bir müddet ayrı kalıp nihayet Arafât Dağı’nda buluşmuşlardır. Buluşma anlamına gelen ‘Ta’arfe’ kelimesinden alınmış ve buraya Arafât denmiştir” (İslâm Ansiklopedisi, 1990, s.147.)

¹⁰ Nasr, 2009

¹¹ Bachelard, 2008,s.43.

bu yapıyla olan ilişkisi onun fikri alanına geçerek onun yerini alır”¹² diye tanımlayarak genel olarak insanın eşya ile olan münasebetinin özetini yapmıştır. İnsan gerek eşya ve gerekse çevre ile mutlak bir etken ve edilgen pozisyonda ilişki içinde olmayıp aralarında karşılıklı bir etkileşim ilişkisi söz konusudur. Bu etkileşimin yönü ve biçimi ise, Rene Guenon'un belirttiği gibi, “varlığın kendi deruni tabiatıyla çevre üzerinde meydana getirdiği tesir tarafından belirlenecektir.”¹³

Mekân aynı zamanda bedenın dolaşım alanı olarak da değerlendirilebilir. “Bir kenti ya da herhangi bir çevreyi anlayabilmek için bedenın o mekânda nasıl hareket ettiğini ve ne hissettiğini bilmek gerekir.”¹⁴ Şehirdeki yolların düz ya da dolambaçlı olması, her adımda nazarın farklı bir manzarayı keşfetme imkânı bulması, bedensel gayretin mekânın manevi değeriyle ilişkili olabilmesi, bedenın maruz kaldığı çevresel etkilerin mekân algısını etkilemesi gibi pek çok sebep, durum ve örnek, mekânın beden pratikleri açısından da değerlendirilmesini gerektirir.

Chicago Okulu'nun plüralist yaklaşımı göre insanların ve cemaatlerin oluşum süreçleri mekân dinamiklerinin içinde anlaşılır hale getirilmeye çalışılır.¹⁵ Mekânla insan arasındaki karşılıklı bu ilişkiyi, mekân bellek bağıntısı açısından ele almak uygun bir yaklaşım tarzı olarak görünmektedir. Bellek yani anımsama mekâna bağlı bir olgu olduğundan, mimarî mekânın nasıl bir anımsama imkanı sağladığı sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Sorunun cevabını ararken bir mekânsal sınıflama yapmak gereği ortaya çıkmaktadır. Bu tasnife göre mekân;

- Fiziki mekân
- Zihinsel mekân,
- Psikolojik mekân,
- Hayali mekân,
- Tarihi mekân
- İdeal mekân

Olarak altı farklı kategoride değerlendirilebilir. Bu tasnifte fizikî (mimarî) mekân diğer düzeylerdeki mekânların da temelini oluşturmaktadır. Sınıflamadaki diğer mekân türleri mimarî mekânın türevleri olup, toplumdun topluma, kişiden kişiye ve içinden geçilmekte olan sosyo-kültürel yapıya göre değişiklik gösterirler.

¹² Rossi, 1999, p.130

¹³ Guenon, 2006, s.108.

¹⁴ Erzen, 2015, s.190.

¹⁵ Yırtıcı, 2005, s.61

Bellek ise;

- Öznel bellek,
- Toplumsal bellek,
- Nesnenin belleği,

Diye üçe ayrılıp değerlendirilmektedir.¹⁶

“Geçmişte yaşananları gerçek somut varlıkları olmadığı halde tasarımları, imgeleleri, görüntüleri yoluyla şimdiye çağırarak düşünmeyi sağlayan zihinsel işlev”¹⁷ olarak tanımlanan bellek; duyumları, izlenimleri ve algıları da yeniden canlandırmak üzere tutup saklamaktadır. Yukarıda bahsedilen şekliyle Seyahatnâme'nin ortaya çıkış sürecine bakıldığında, bunun nesnel bellekte oluşan algının metne dökülmesi olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Battûta'nın Kısa Hayat Öyküsü ve Seyahatnâme

14. Yüzyıl gezginlerinden İbn Battûta (1304-1368) Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelir. 1368'de Tamesna-Marrakeş kadısı iken vefat eder. Tanca'dan çıktığı günden itibaren 28 yıl süren gezileri boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu (başta Osmanlı Beyliği olmak üzere o dönemin belli başlı beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezmiştir. İbn Battûta devlet ve toplum yapıları, inanç ve âdetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtır.¹⁸ *Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Esmâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye adlandırılan, yaygın olarak *Rihle* diye bilinen eseri Türkçe'ye İbn Battûta Seyahatnâmesi olarak çevrilmiştir.

Çeviren tarafından kitabın giriş kısmında İbn Battûta ve Seyahatnâme hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Bu bölümde seyyahın yetişme tarzı, aldığı tasavvuf eğitimi ve Seyahatnâme'nin anahatlarından bahsedildikten sonra eserin özelliklerine de yer verilmektedir. Özellikle gittiği yerlerdeki gelenek ve görenekler, adetler, inançlar ve sosyal hayata dair çok geniş malzemenin bulunduğu vurgu yapılmıştır. Yemek tariflerinden bayram ve matem giysilerine, siyasî terimlerden tasavvufî tabir ve tecrübelerine dek o dönemin insanıyla ilgili her konuda bilgi verilen kitabın bu yönüyle ansiklopedik bir hüviyet taşıdığı da belirtilmiştir.

¹⁶ Soykan, 2008, s.34.

¹⁷ Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, s.191.

¹⁸ İbn Battûta, Seyahatnâme I.Cilt, Çeviri İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004.

Seyahatnâme “yeryüzünü kullarının hizmetine veren” Allah’a övgü ve “kullara yol gösteren, kılavuzluğuyla meşaleyi andıran” Peygamber’e esenlik dileyerek başlamaktadır. Devamında ise müminlerin önderi olarak takdim edilen Ebû İnân Fâris’e dua, duanın ardından onun kişiliği, karakteri ve başarılarına dair bir bölüm yer almaktadır.

İbn Battûta'nın Şehir Algısı

İbn Battûta kendi beyanına göre 22 yaşındayken kutsal beldeyi (Mekke, Medine) ziyaret etmek maksadıyla ilk seyahatine çıkmıştır.¹⁹ Bu tarih miladi 1326 senesine denk gelmektedir. İlk ulaştığı şehir olan Tilimsân ve ikinci uğradığı şehir olan Milyâne'den hiç bahsetmemektedir. Oysa yol arkadaşlarının aşırı sıcaklardan hasta olması nedeniyle burada on gün kalmıştır. Bir şehirde on gün kaldığı halde şehrin yapısı ve hayat tarzına dair herhangi bir not iletmemiş olmasını, bu iki şehrin yaşadığı yere çok yakın olmasıyla ve bundan dolayı halkın gelenek ve görenekleri ile hayat tarzları arasında herhangi bir farklılık görmemesiyle izah edilebilir.

İskenderiye şehrine ulaşana kadar Akdeniz'in güney kıyısındaki birçok şehirden geçen ve çoğunda bir seyyah için uzun sayılabilecek kadar çok konaklayan İbn Battûta şehri yönetenler ve diğer ileri gelenleri ayrıntılı bir şekilde anlatmakta ancak şehirlerin yapısından ve özelliklerinden hiç bahsetmemektedir. Bu durumu yukarıda belirtildiği gibi, şehirler ve şehirlerdeki yaşam biçimi arasında belirgin ve dik-kate değer bir farklılık olmadığı şeklinde bir yaklaşımla izah etmek mümkündür.

İbn Battûta seyahatnâmesinde ilk olarak İskenderiye şehriden ayrıntılı olarak bahsetmektedir. İskenderiye ile ilgili olarak ilk cümlesi ise, “sevimli, işlek, güvenli ve düzenli” şeklindeki tanımlamaları içermektedir. İşlek olma hali, güvenlik ve düzenlilik özellikleri insanların bir araya gelip şehir oluşturmadaki önemli amaçlarından bazılarını teşkil etmektedir. Devamında ise şehri, “ışıltilarıyla gözleri alan bir zümürde, baştan ayağa süslenmiş bakire kıza benzer”²⁰ ifadesiyle betimlemiştir. Ancak şehrin sokakları, caddeleri, çarşı-pazar ve diğer mekân dokusuna dair bilgi vermemiştir.

Şehrin kaplılarından adlarıyla birlikte bahseden İbn Battûta daha sonra ise İskenderiye'nin en önemli kimlik unsuru olan İskenderiye Feneri'nden ve Ulu Sütun'dan bahsetmektedir. İslâm medeniyetinin bilim ve düşünce alanında önemli

¹⁹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.9.

²⁰ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.20.

gelişmeler gösterdiği, hatta genel kanaate göre altın çağını yaşadığı 8-12. Yüzyıllarından hemen sonra yaşamış olan İbn Battûta buna uygun olarak gittiği yerlerde daha çok bilimle iştigal edenleri bulmuş ve seyahatnâmesinde onlara yer vermiştir. Kahire'den sonra uğradığı Belbeys'ten bahsederken; "bahçeleri çoktur buranın. Orada anılmaya değer bir kimseye rastlamadım"²¹ demektedir. Buradan da anlaşılıyor ki İbn Battûta şehirlerde bahsedilmeye değer mekânlara da değinmekle birlikte daha çok toplumsal hayata ve önemli şahıslara yer vermektedir.

İbn Battûta'nın gittiği ilk büyük şehir olması hasebiyle Kahire, üç semavi dinin de kutsal kabul etmesi nedeniyle Kudüs, zamanın büyük ilim, kültür ve ticaret merkezi olması nedeniyle Şam, İslâm'ın ortaya çıktığı şehir olması nedeniyle Mekke, zamanın en önemli şehirlerinden olan ve Moğol istilası yaşamış olan Bağdat, Batı Roma'nın yıkılmasından sonra dünya başkenti haline gelmiş olan ve Hıristiyan kültürünü temsil eden İstanbul ve Çin şehirleri ele alınarak, Seyyah'ın şehir algısında nelerin ön plana çıktığına yer verilecektir.

Kahire

İbn Battûta'nın ulaştığı ilk büyük şehir Kahire'dir. İbn Battûta Kahire'den Mısır diye bahseder ve şehrin fevkalade bayındır olduğunu söyler. Kahire'deki kalabalığı ve insan çeşitliliğini anlatmak için ise şunları yazmıştır:

"Burası yolcuların toplandığı, her sınıftan insanın; zayıfların ve güçlülerin barındığı bir yerdir. Geniş bir alana yayılır. Bilgili, bilgisiz, ciddi, şakacı, iyi kalpli, kötü kalpli, alçak, şerefli, mümin, kâfir... Hepsi burada mevcut! Nüfusu deniz dalgası gibi arttığından, son derece geniş arazisi artık dar gelmeye başlamıştır."

Sosyal hayatın yanında ticari faaliyetlerle ilgili de bilgiler veren İbn Battûta şehrin fiziki dokusuyla ilgili olarak ise bazı binaları anlatmakla yetinmiştir. Amr b. As Camii'nden kısaca bahseden seyyah, Camiin mimarî yapısıyla ilgilenmemiştir. Kahire'deki medreselerin, tekke ve zaviyelerin çokluğuna vurgu yaptıktan sonra ise, büyük bir hastaneden bahsetmiştir. "Amr b. Âs Camii herkesçe bilinen muazzam bir yapıdır. Orada şehir halkı Cuma namazı kılar. Doğudan batıya uzanan büyük yol bu caminin önünden geçer... Mısır'da medreseler öyle çoktur ki sayısını kimse bilmez."²²

²¹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.77.

²² İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.48.

Şehrin manevi çehresinin anlatımında uhrevî mekânlarla ilgili ayrıntılar büyük önem taşır. Şehir insanının inanç merkezli fiilleri ve bu fillere mekân olan yerler, şehrin fizikle metafiziği buluşturan bir kültürel ortam olduğunu resmeder. Cami, tekke ve türbeler aracılığıyla görünürlük kazanan Kahire'nin uhrevî mekânları, dinî hüviyetlerinin yanı sıra şehirdeki kamusal alanın mahiyetini de ortaya koyar. Nitekim bu mekânlar aslî işlevlerinin yanı sıra birer karşılaşma ve toplanma mekânı olarak şehirdeki sosyal hayatı dinamik bir şekilde etkilerler.

Kahire'de tekke hayatına dair anlattıklarına bakılacak olursa yaşadığı çağdaki veba salgınından dolayı bazı tedbirlerin alınmış olduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde yaşanmakta olan Covid-19 salgınında alınan tedbirlerin de benzer oldukları görülmektedir. İbn Battûta, tekkedeki hayatı şu şekilde tarif etmektedir:

- *Mesela yemek konusunda şöyle yaparlar: Zaviyenin hizmetçisi sabahleyin gelir ve her derviş ona arzu ettiği yemeği açıklar. Yemek için toplanıldığı vakit herkesin önüne ekmekle yalnız kendine ait ayrı bir kap içinde çorbası konulur... Adetleri gereğince her biri kendine ait seccade üzerinde oturur... Adetlerinden biri de şu: Cuma günü hizmetçi gelir, hepsinin seccadesini alır, mescide götürür ve yere serer. Müritler şeyhle beraber zaviyeden çıkıp mescide gelirler. Orada herkes kendi seccadesi üzerinde namaz kılar.*²³

Battûta'nın Kahire'de en çok üzerinde durduğu mekân türlerinden biri de türbelerdir. Türbelerin mimarî yapısından ziyade kimlere ait oldukları ve halkın onlara gösterdiği teveccühten bahseder. Sadece İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Şâfiî'nin türbesinden bahsederken, türbenin yanında inşa edilmiş olan zaviyenin kubbesinden ayrıca bahsetmiştir. "Buradaki meşhur kubbe gayet güzel bir şekilde inşa edilmiştir; epey sağlam ve yüksektir. Genişliği 30 arşından fazladır."²⁴

Nil Nehri'nden de bahseden Battûta, nehrin Mısır sosyal ve ekonomik hayatı için önemine değinir. Öyle ki Nil'in suyunun yüksekliğinin ülkenin gelir durumunu nasıl belirlediğini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Daha sonra ise Ehramlar ve Berâbî denilen tapınaklardan söz eder. "Bu binalar dünyanın en ünlü ve hayretengiz binaları olduğu için insanlar çok şey söylemişlerdir onlar hakkında. Tufandan önce zuhur eden bütün bilimlerin Yukarı Mısır'daki Said Bölgesi'nde ve "Annuh" diye adlandırılan I. Hermes'ten yani İdris Peygamber'den çıktığını zannetmişlerdir... Bilimin ve sanatın kaybolmasından korkarak ilk defa ehram ve "Berabî"yi (tapınaklar)

²³ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.49.

²⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.50.

inşa edip onların duvarlarına sonsuza kadar kalsın diye bütün sanat ve bilim aletlerini tasvir eden, hatta bilimsel bilgileri özel yazılar halinde nakşeden yine bu Hermes'tir."²⁵ Ehramların teknik ve inşâ özelliklerine de kısaca değinen Battûta daha sonra Mısır sultanından, yönetim erkinde bulunanlardan, kadılardan ve Mısır'ın ileri gelen bilginlerinden söz etmiştir.

Kudüs

Kahire'den sonra, birkaç kasabadan ve konak yerinden geçtikten sonra Gazze'ye ulaşan İbn Battûta; buranın "nüfusu kalabalık caddeleri bakımlı" bir yer olduğunu belirttikten sonra bir camiden ve Gazze kadısından bahsetmiştir. Gazze'den sonra uğradığı Halil İbrahim Kasabası'ndan Gazze'den daha fazla bahseden İbn Battûta Kudüs'de ilk olarak Hazreti İsa'nın doğduğu Beytelehm ve ardından da Beyti'l Makdis'i ziyaret etmiştir.

Seyyah, Kudüs'ü "gayet büyük, binaları yontma taştan inşa edilmiştir" diye tarif etmektedir.²⁶ Şehirde daha önce su olmadığını ve Seyfeddîn Tinkîz tarafından su getirildiğini belirttikten sonra şehirdeki kutsal mekânları ayrı ayrı ve tafsilatlı bir şekilde izah eden İbn Battûta şehrin genel dokusuyla pek ilgilenmemiştir. Beyti'l Makdis ve Kubbetü's-Sahra'nın mimarî özelliklerinden ve önemlerinden bahsettikten sonra bazı kiliselere de yer vermiştir. Kudüs ziyaretinde son olarak bazı kişilerden bahseden seyyah; Gazzî, Nâbulisî, Taberî, Garnâtî, Meragalı, Erzurumlu diye nitelendirmelerde bulunmaktadır. Sadece kendisinin görüştüğü ve tanıştığı kişilerden hatırlayabildiklerine bakılacak olursa bile Kudüs'ün, farklı coğrafyalardan insanların yaşadığı bir şehir olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Battûta'nın seyahati İslam coğrafyasında büyük hareketliliğin yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Seyyahın anlattıklarına bakılırsa ilim öğrenmek ve yaymak amacıyla ortaya çıkan hareketlilik Kudüs'ün toplumsal yapısında da etkili olmuştur. Ancak toplumsal hareketliliğin bununla sınırlı olmadığını tahmin etmek zor değildir. Aynı dönemde İslam coğrafyasında ticaret ve askeri amaçlarla oluşan büyük bir hareketlilik daha söz konusudur. Öyle ki Fernand Braudel, İslam medeniyetinin temelini bu hareketlere dayandırmaktadır. Hareketlilik İslam Peygamberi Hazreti Muhammed döneminde M.S 622 senesinde Mekke'den daha sonra ismi Medine olarak değişecek olan Yesrib'e yapılan büyük Hicret ile başlamış ve tarih boyunca hep devam etmiştir. Hatta bu büyük göç öncesinde Habeşistan'a da bir

²⁵ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.52.

²⁶ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.84.

göç olmuş ama bu kalıcı olmamış, gidenler bir müddet sonra Mekke'ye geri dönmüşlerdir.²⁷ İslami takvimin de başlangıç noktası sayılan bu büyük Hicret, Müslüman dünya için hareket halinde olmanın gerekliliğine dair bir işaret ve bir algı olmuştur. İlim, ticaret, fetih ve tebliğ amaçlı askeri seferlerin çok önemli olduğu İslam medeniyet geleneğinde bu iki gerekçe halkları, en azından öncü kuvvetleri, sürekli bir devinim halinde tutmuş ve Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar geniş bir alanda sürekli bir hareketlilik sağlanmıştır. Tarihsel misyonu ve bütün semavi dinler için kutsal olması hasebiyle her dönemde çok farklı toplumsal oluşumları bünyesinde barındıran Kudüs aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine de sahiptir. Buna rağmen İbn Battûta; "gayet büyük" diye tanımladığı ve çok canlı bir sosyal hayatın yer aldığı şehre dair anlatılarını sadece birkaç özel mekân ve sınırlı sayıda birkaç kişiden bahsederek tamamlamıştır.

Şam

Kudüs'ten sonra Hama ve Halep'i ziyaret eden İbn Battûta buradan da Şam'a (Dımaşk) gitmiştir. Şam'da bir medresede konaklayan İbn Battûta şehrin güzelliğini şu şekilde tarif etmektedir: "Dımaşk, güzellik ve zarafette bütün şehirlerden üstündür. Kalem onun güzelliğini saymaktan acizdir!"²⁸

Şam'ın güzelliklerini betimleme konusunda Seyyah İbn Cübeyr Ebû Hüseyin'i kimsenin aşamadığını belirten İbn Battûta, ondan oldukça fazla alıntılar yapmıştır. Çeviren ve notlayanın notuna göre ise İbn Battûta Şam'la ilgili bilgileri İbn Cübeyr'den almış, ancak gerekli gördüğü yerlere ilaveler yaparak güncellemiştir. Seyahatnâme Şam'ı anlatmaya onun güzelliklerini öven şiirlerle başlamış olup on farklı şiire yer verilmiştir. Daha sonra ise Benî Ümeyye Camii'nden son derece tafsilatlı bir şekilde bahsetmiştir. Caminin yapılış hikâyesinden başlayıp; büyüklüğü, sütun ve pencere sayıları, mozaiklerinin şekli ve rengi, kubbeleri, mihrapları, minareleri ve diğer bölümlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Diğer şehirlerde olduğu gibi Şam'da da önceliği ilimle iştigal edenler ve din alimleri olmuştur. Benî Ümeyye Camii'nin imamlarından, orada ders veren öğretmenlerden ayrı ayrı bahsettikten

²⁷ Muhammed Hamidullah Habeşistan'a göçü anlatırken, "609 yılında Muhammed A.S.S. İslamî anlatıp yaymak üzere "ilahi tebliği" almaya başladığını ilan etmişti. Beş yıl sonra kendi hemşehrilerinin dinî sebeplerle gösterdiği işkence ve eziyetler o derece tahammül edilemez hale geldi ki kendisine inanan sahabilere, doğup büyüdükleri memleketi terk edip Habeşistan'a gidip sığınmalarını teklif etti." (Hamidullah, 1991, s. 294-295.) Ayrıca Martin Lings, bunu; "bu islamda ilk göç (hicret) idi" şeklinde açıklamıştır. (Lings, 1994, s. 119.) Bu duruma göre ilk Hicret'in MS. 614 senesinde yapıldığı söylenebilir.

²⁸ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.130.

sonra İslâm alimi İbn Teymiyye'ye dair kısa bir anlatımda bulunmuştur. Şehrin kapılarından bahseden İbn Battûta daha sonra diğer şehirlerde olduğu gibi Şam'da ziyaret edilen kabir ve türbeleri anlatmıştır.

Şam seyahati esnasında gördüğü bir hadiseden dolayı veba salgınından bahseden Seyyah, Vali Argûn Şah'ın çarşıda herhangi bir şey pişirilmesini ve yenilip içilmesini yasakladığını anlatmaktadır. Bu salgın sırasında çok sayıda insanın ölümden bahsetmesine rağmen bir dua ve zikir merasiminin dışında hadiseye pek de değinmediği ancak Şam'a ulaşana kadar geçtiği şehirlerin aksine Şam halkının yaşayış ve adetlerine de yer verdiği görülmektedir. Şehrin etrafındaki kasabaların özelliklerini sayan Seyyah, daha sonra Şam'ın vakıflarından ve halkının güzel adetlerinden bahsetmiştir.

Hacca gitmeye gücü yetmeyenlere imkân sağlayan, gelinlik çağına gelmiş kızların çeyizlerine katkı yapan, köleleri özgürleştiren, yolculara yardımcı olan vakıflar gibi birçok vakfın hizmetini anlatmaktadır.²⁹ Bu ayrıntılar şehirdeki gündelik hayatın tarihine dair fotoğraflar sunmakla birlikte, emeğin hafızası olarak nitelenebilecek üretim biçimleri ve ürünlerden haberdar etmesi açısından da dikkate değerdir.

Mekke

"Aydınlık Şehir" olarak tanımladığı Medine'den sonra Ulu Şehir diye tanımladığı Mekke'ye ulaşan İbn Battûta ilk izlenimlerini son derece şairane bir şekilde dile getirmektedir. Seyyah'ın güzellik algısına refakat eden sıfatlar onun güzeli kavrama ve takdir etme biçimini aksettirir. Medine'yi aydınlık, Mekke'yi ise ulu sıfatıyla tanımlayan Battûta böylece yücelik duygusuyla temaşa ettiği şehirlerin güzelliğini maddeleştirmeden tanımlar.

"Sabahleyin, Allah'ın yüce kıldığı o güven dolu şehre, Mekke'ye vardık. Hakk Teâlâ'nın kutlu yerine, dostu İbrahim'in meskenine, seçtiği tertemiz elçi Muhammed'in yurduna aktık. Benî Şeybe Kapısı'ndan girdik Beyti Haram'a. Buraya giren emin olur, huzur bulur. Ulu Kâbe'yi seyrettik. Rabbimiz hep saygın kılsın burayı. Kâbe, celâl tahtında oturup kendini seyrettiren ve cemel perdesi altında gururla salına salına yürüyen bir gelin gibiydi. Sonsuz merhamet sahibi Yaradan'ın misafirleri sarmıştı çevresini. Görkmlü bahçeye, hoşnutluk cennetine ulaştıran O!"³⁰

Şehri tarifine "büyük bir şehir" tanımlamasıyla başlayan İbn Battûta ilk olarak burada binaların birbirlerine tamamen bitişik olduğundan bahsetmektedir. Daha

²⁹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.151.

³⁰ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.196.

sonra ise şehrin coğrafi topografyasına da değinerek etrafının dağlarla çevrili olduğuna dikkat çektikten sonra önceki şehirlerde de olduğu gibi kutsal mekânlara ayrıntısıyla yer vermiştir. Seyyah, ilk olarak Mescid-i Haram'ı tafsilatlı bir şekilde tarif ettikten sonra Kâbe'ye ve cüzlerine sonrasında ise etrafındaki mekânlara yer vermiştir.

Mekke'nin etrafında yer alan dağları tek tek sıraladıktan sonra ise Mekke ahâlinin özelliklerinden bahsetmiştir.

“Mekke halkı cömertliği ve güzel ahlâkı ile ön plana çıkmış, diğer insanlardan farklı olmuştur. Onlar fakirlere, çaresizlere yardım elini uzatmakta herkesi geçerler. Biri düğün ziyafeti düzenlese yoksullardan, Mekke'de kalan biçarelerden, dervişlerden başlayarak tüm muhtaçları çağırır, iyi muamelede bulunur, en güzel yemekleri sunar...”³¹

İbn Battûta önceki anlatılarında olduğu gibi Mekke'de de şehrin geçmiş ve yaşamakta olan bilginlerine yer vermiş, onlara dair rivayetleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Şehrin mekânsal hafızasının oluşmasında o mekânda kurulan sosyal ilişkiler ağının yanı sıra şehrin kimliğinin teşekkülünde pay sahibi olan özel insanların da rolü vardır. Zira, mekâna anlam giydiren ve ona anılar yoluyla süreklilik kazandıran etkenler arasında insanla birlikte onun etkileşim içinde olduğu çevre ve toplum da yer alır. Bu etkileşimin ortaya çıkardığı tarihî birikim, şehirde yaşama üslûbunun ayrıntılarını içinde barındırırken aynı zamanda eski zamanların kişi, kavram ve semboller üzerinden bugünle buluşmasını sağlar. Battûta'nın anlattığı Mekke şehrinde, insan, çevre ve zamanla birlikte din, kültür, gelenek ve göreneklerle örülü değer dünyasına ait kodlar, çeşitli dışavurumlarla görünür kılınırken bir taraftan da mekânların kültürel tarihini oluşturan uygulamalar dikkati çeker. Sözgelimi, halkın sosyal ve ekonomik hayatına değinmeyen Seyyah, burada ilginç bir ayrıntıya yer vererek Mekke halkının namaz kılarken nasıl bir sıra takip ettiğine değinmiştir.

“Önce Şafîî imamı namaz kıldırır. Hükümdar ona öncelik hakkı tanımıştır. İbrahim Makamı'nın arkasında kendine ait sanatkârca işlenmiş Hatîm'de kıldırır namazı... Şafîî imamı bitirdikten sonra Mâlikî imamı, Yemen Köşesi'nin karşısında bulunan mihrapta kıldırır namazını... Hanbelî de Mâlikî imamıyla aynı zamanda Yemen Köşesi ile Kara Taş arasında bulunan yerde namazını kılar. Daha sonra

³¹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.213.

*Hanefti imamı Kutsal Oluk karşısında, oradaki Hatim'in altında namaz kıldırır.*³²

İbn Battûta, Mekke halkının Cuma Namazı adetlerine, İslâm'ın kutsal saydığı aylarda yaptıklarına değindikten sonra Mekke'deki en büyük etkinlik olan Hac ve Umre'nin nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Mekke'deki binaların birbirine tamamen bitişik olduğundan bir cümle ile bahseden İbn Battûta daha fazla ayrıntıya girmemiş, sivil mimarının özelliklerine değinmemiştir. Ayrıca tarih boyunca büyük bir ticaret merkezi olmuş, ekonomisi ticarete dayalı bir şehir olmasına rağmen Seyyah Mekke'deki ekonomik faaliyetlere değinmemiş ve çarşıya yer vermemiştir. Bu bakımdan şehirde emek ve ticaretin tarihine dair ayrıntıları görmek mümkün olmaz. Seyahatnâmede iktisadi çehresinin yeterince görülemediği Mekke şehri, daha ziyade seyyahın algısına yön veren ruhaniyetli yönleriyle dikkatlere sunulmuştur.

Bağdat

Şam'dan sonra sırasıyla Medine, Mekke, Basra ve Kûfe şehirlerini ziyaret eden İbn Battûta daha sonra Bağdat'a gitmiştir. Medine ve Mekke şehirlerinde daha çok Hazreti Peygamber'den ve onun çevresinde gelişen olaylardan bahsetmiş yine bu çerçevede şehirlerin kutsal mekânlarına değinmiştir.

"İslâm'ın paytahtı; bereketli mi bereketli bir şehir, halifelerin otağı, bilginlerin yatağıdır burası"³³ diye anlatmaya başladığı Bağdat'ın; İbn Cübeyr Ebu'l-Hüseyn'in nakletmesine göre eski Bağdat olmadığını, çünkü "zamanın vahşileri diye tanımladığı Moğollar'ın şehrin güzelliklerini yok ettiklerinden bahsetmektedir. Bağdat'da aradığı güzelliği bulamayan Seyyah, şehri anlatan eski şairlerin şiirlerine yer verdikten sonra kısaca şehrin mimarî yapısına değinmektedir.

Bağdat'ın temizlik kültürüne dair ayrıntılardan bahsederken bilhassa hamamlar üzerinde duran Battûta, hamamın işleviyle birlikte nasıl ve hangi maddelerle inşa edildiğiyle ilgili bilgilere yer verir. Örneğin, Şehrin hamamlarını anlatırken dile getirdiği bir madde petrolün varlığına işaret etmektedir:

"Bağdat'ın hamamları hem bakımlı hem de çok. Genel olarak çatıları ziftle kaplandığından uzaktan bakan siyah mermer zannediyor! BU madde Kûfe ile Basra

³² İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.225.

³³ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.316.

*arasında sürekli kaynayıp akan bir sıvıdan temin edilir. Zifti, aynı çamur gibi kaynağın etrafında birikiyor. Oradan kürekle toplayıp Bağdat'a götürüyorlar.*³⁴

Şehrin batı ve doğu yakalarını kısaca anlatan İbn Battûta, çarşılara ve birkaç esere işaret ettikten sonra Nizâmiye Medresesi'nden sadece lafzen bahsetmektedir. Şehirdeki büyük camilere de yer veren Seyyah, daha sonra Bağdat'ta bulunan halife ve bilginlere ait mezarları da zikretmiştir. Şehri, yaşayan canlı hayatla aksettirirken beraberinde ölüm diyarı mezarlıkların da dikkatlere sunulması şehrin hem yaşayanları hem de ölüleriyle birlikte anlam kazandığına dair bir algı olarak okunabilir.

Bağdat'ın geçmişinde yaşanan bazı savaşları ve onların neticesini ayrıntısıyla anlatan İbn Battûta diğer şehirlerde olduğu gibi sivil mimarıdan, halkın genel refah durumundan, geçim kaynaklarından ve toplumsal kurallardan pek fazla bahsetmemektedir.

İstanbul

İbn Battûta, "O gün öğlen civarında muhteşem Kustantîniye'ye girdik." diye başlayarak İstanbul'un sıradan bir şehir olmadığına vurgu yapmaktadır. Şehre varışından sonra üç gün bir köşkte misafir edilen İbn Battûta dördüncü günü imparatorun huzuruna çıkarılmasını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Uygulanan güvenlik tedbirleriyle o ana kadar ilk defa karşılaşmış olup bu uygulamanın herkese yapıldığını belirtmektedir. İmparatorun huzuruna varmadan önce girdiği salonun mekân özelliklerinden ve imparatorla aralarında geçen diyaloglardan kısaca bahsettikten sonra şehrin tasvirine yer vermiştir.

*"Bu şehir sonsuz derecede büyük! İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrip'teki Selâ Vadisi'ne benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerine köprü kurulmuş ama harap olmuş. Şu an karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi Absumi'dir. Astanbül denen kısım nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkânı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir. Çarşıları taşla döşelidir ve gayet geniştir. Her zanaat erbabı kendi başınadır, başkalarıyla karışık değildir. Her çarşının ayrı kapıları vardır, geceleyin kapatılır. Ve enteresan bir nokta, çarşı esnafının ve zanaatkarların çoğu kadındır.*³⁵

İstanbul'a dair bu kısa betimlemeden sonra şu anki Tarihi Yarımada'nın denize doğru uzanan bir dağ eteğine kurulu olduğunu belirten İbn Battûta daha sonra

³⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.318.

³⁵ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.505.

Haliç'in karşı kıyısında yer alan Galata ve orada yaşayanlara yer vermektedir. Galata ahalisinin tamamının tüccar olduğuna ve nüfusun Cenova, Venedik, Roma ve Fransızlardan oluştuğuna dikkat çekmektedir.

*"Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman dünyanın en işlek limanlarından. Bu limanda yüz kadar kurkûra (çektiri denilen büyük tekne) gördüm. Ufak tekneler ise sayılamayacak denli çok. Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşuları birbirinden ayıran küçük dere sade lağım akıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz."*³⁶

İstanbul'un en önemli iki parçasından birini teşkil eden Galata aynı zamanda büyük bir yerleşim yeri olmasına rağmen İbn Battûta buradaki mimarî yapıdan bahsetmemektedir. Dikkat çektiği hususlar ise ticaret hayatı, halkın inançları ve uyrukları olmuştur. Bahsettiği derenin kirliliği ve kiliselerin durumu da halkın yaşıyış biçimine ve neye ne ölçüde değer atfettiğine vurgu yapmak için dile getirilmiş olmalıdır.

Gittiği her yerde dinî mekânları ziyaret eden ve anlatan İbn Battûta İstanbul'da da Ayasofya'yı ziyaret etmiş, ancak içine girmemiştir. Bunun sebebine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. "Büyük Kilise" diye tanımladığı Ayasofya'nın dışından ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir.

*Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiyâ yaptırmış söylentiye göre. Hıristiyanların en büyük kilisedir. Her yanı duvarlar çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; onüç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fişkırان bir kaynakla ikiye bölünüyor..."*³⁷

Kitapta bu bölüm için yazılmış olan 25 numaralı dipnotta, İbn Battûta'nın Ayasofya'nın içini görmediği, sadece çevresinde bulunan dini yapıları anlatabileceği belirtilmekte ve Seyyah'ın sanki içine girmiş gibi abartılı rakamlar vermesinin eleştirildiğine yer verilmiştir.³⁸ Ancak verdiği iç mekân bilgilerinin yapının ana iç mekânına ait olmadığı anlaşılmaktadır.

"Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında

³⁶ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.505.

³⁷ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.505.

³⁸ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.513.

*çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan katiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi başyargıncın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamyşla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor.*³⁹

Yapının dışındaki müstemilata ait oldukça ayrıntılı bilgileri aktaran İbn Battûta, daha sonra ise “sayılamayacak kadar çok” diye ifade ettiği şehirdeki diğer kilise ve manastırlara, manastırlarda yapılan ibadetlerin ayinlerine ve görevlilerin kılık kıyafetlerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

Çin

Önceki bölümlerden farklı olarak Çin seyahatinde şehirlerden çok ekonomik aktiviteler, halkın gelenek görenekleri ve toplumsal davranışlardan bahsedilmektedir. Kimilerine göre hayal bir ülke olan Tavâlisî'den ayrıldıktan on yedi gün sonra Çin'e ulaşan İbn Battûta'nın ilk olarak Sarı Nehir'den, ardından ise bu nehrin kaynağı olarak Hanbâlık (Pekin) şehri civarındaki Maymun Dağı'ndan bahsetmektedir.

İbn Battûta Çin seyahatinde diğerlerinin aksine doğrudan bir şehirden değil, ilk olarak Çin halkının bazı gelenek göreneklerinden ve ekonomik faaliyetlerinden bahsetmektedir. Çin porselenlerinin üretim süreçlerine ve Çin tavuğuna değinen Seyyah daha sonra çok farklı bir uygulama olan kâğıt paradan bahsetmiştir.

İbn Battûta'nın Pekin'e gidip gitmediğine dair Seyahatnâme'de net bir bilgi bulunmamakla birlikte gittiğine dair deliller mevcuttur. Yollarda misafirlerin güvenliğinin iyi korunduğundan bahsederken, “Sînussîn'den (Kanton) Hanbâlık (Pekin) şehrine kadar yol boyunca her konakta böyle yapılır”⁴⁰ şeklindeki beyanı bunu göstermektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İbn Battûta maddesinde ise; Tavâlisî ülkesinden Çin'e açıldığı ve on yedi günde Zeytûn (Tsiatung) Limanı'na vardığı; resmî görevli olması münasebetiyle el üstünde tutularak Hanbâlık'a (Pekin) götürüldüğü belirtilmektedir.⁴¹ Ayrıca Kanton şehriden Zeytûndu'ya döndükten birkaç gün sonra ırmaktan ya da karadan nasıl isterse o şekilde başkente gideceğine dair Kaan'ın emrinin geldiğini ve kendisinin de ırmak yoluyla gitmeyi tercih ettiğini belirtmektedir.⁴²

³⁹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.506.

⁴⁰ İbn Battûta 2004, s. 900.

⁴¹ İslam Ansiklopedisi, t.y

⁴² İbn Battûta, Seyahatnâme II.Cilt, s. 904.

İbn Battûta'nın Çin seyahatinde ilk vardığı şehrin Zeytûndü (Kuanz-hou) olduğu eserde açıkça görülmektedir. Burası Çin'in doğusunda okyanus kenarında bir şehirdir. Şehrin çok büyük bir yer olduğundan bahseden Seyyah, kemha ve atlas türü kumaşların bu şehirde üretildiğini belirtmektedir. Şehrin limanının dünyanın en büyük limanlarından biri hatta en büyüğü olduğunu da ifade etmektedir. Burada Müslümanların ayrı bir semtte oturduğunu belirten İbn Battûta şehrin yapısından ve mimarî özelliklerinden bahsetmemekte, daha önce tanıştığı biriyle bu şehirde de karşılaşmasını nakletmektedir.

Daha sonra bir nehir yolculuğu ile biraz daha güney batıdaki Kanton (Guangzhou) şehrine ulaşan Seyyah, buranın dünyanın en büyük şehirlerinden biri olduğunu belirtip çarşısının da şirinliğine yer vermiştir. Mimarî unsur olarak sadece şehrin göbeğindeki dokuz kapılı büyük tapınaktan bahseden İbn Battûta ayrıca tıpkı Zeytûndü'da olduğu gibi bu şehirde de Müslümanların ayrı bir semtte yaşadıklarını belirtmiştir.

Pekin'den (Hânbâlık) dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak bahseden İbn Battûta, Şehaytnâme'de buraya çok fazla yer ayırmamıştır.

*"Burası Kaan'ın oturduğu yerdir. Kaan, Çin ve Hitâ'nın tüm bölgelerine egemen olan büyük hükümdardır. Oraya vardığımızda yasa gereği kıyıda on mil açığa demir attık. Gelişimiz deniz beylerine haber verildi. Onlar izin verinde limana girdik. Böylece şehre çıktık."*⁴³

İbn Battûta Zeytûndü'dan Pekin'e gitmek için ırmak yolunu tercih ettiğini belirtmiş, ancak daha sonra, bir yerden itibaren gemiyle seyahat etikleri anlaşılmaktadır. Zira kıyıda on mil açıkta beklediklerini ifade etmiştir.

*"Dünyanın en büyük şehirlerinden biri burası. Çin şehirlerinin aksine bağ ve bahçeler şehrin dışındadır. Hükümdarın semti ileride bahsedeceğimiz gibi şehrin tam ortasında bir kasabayı andırıyor... Kaan'ın köşkü ahalinin oturduğu şehrin tam ortasında. Büyük bir bölümü oymalı ahşaptan yapılmış... Yedi kapısı var..."*⁴⁴

İbn Battûta, Pekin'de sadece Kaan diye adlandırdığı imparatorun sarayını ayrıntılı bir şekilde tasvir etikten başka bir mimarî esere yer vermemiştir. Burada bahsedilen imparatorun semt büyüklüğündeki sarayının günümüzde Yasak Şehir olarak adlandırılan yer olduğunu söylemek mümkündür.

Gittiği yerlerde daha çok devlet yöneticileri, şehrin ileri gelen ilim ve tasavvuf erbabıyla muhatap olan İbn Battûta eserinde daha çok onların çevresindeki

⁴³ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt II, s.911.

⁴⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt II, s.912.

mekânlarla ve gerçekleşen olaylara yer vermiştir. Öyle ki Seyahatnâme'de yer alan eserlere göz atıldığında bu açıkça görülmektedir. İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Yeralan Mimârî Eserler adlı yüksek lisans tezinde bu eserler şu şekilde sıralanmıştır:⁴⁵

İskenderiye Feneri, Amr b. Âs Camii, Piramitler, Halîl Mescidi, Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-Sahrâ, Halep Şehbâ Kalesi ve Camii, Emeviyye Camii, Kûfe Camii, Bağdat Halife Camii, Musul Kalesi ve Camii, Halîl Mescidi, Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Nebevî, Minber-i Nebevî, Mescid-i Kûba, Mescid-i Haram, Kâbe-i Şerif, Altın Oluk, Hacer'ül Esved, Makâm-ı İbrahim, Hıcr ve Metâf, Zemzem, Alaya (Alanya) Kalesi, Antalya Cuma Camii, Ayasluğ Ulu Camii, Sinop Ulu Camii, İznik Kalesi, Ayasofya, Mardin Kalesi, Belh Mescidi, Delhi Camii.

Bu içerik Seyyah'ın bahsettiği tüm eserleri içermemekle birlikte, neleri önemsemediğine dair ipuçları vermektedir. Tezin konusu olan listede yer alan eserlerden sadece İskenderiye Feneri, Piramitler, Şehbâ Kalesi, Musul Kalesi, Alanya Kalesi, İznik Kalesi ve Mardin Kalesi dini mimarî unsurları değildir. Dinî olanların dışında bahsettiği eserlerin tamamı da askerî ve siyasî mimarî yapılardır. İbn Battûta, bunların dışında sıkça diğer dinî mimarî yapılardan ve çarşılarından bahsetmektedir. Seyahatnâme'de yer alan hikâye ve nakledilen olaylar ise gittiği yerlerde görüştüğü kişilerin etrafında gelişmiş hadiselerden ibarettir. Burada da din alimleri, yöneticiler, tasavvuf önderleri belirgin bir şekilde ağırlığı teşkil etmektedir. Schacter, “Anılar, olayları nasıl deneyimlediğimizin kayıtlarıdır, olayların kendilerinin kopyaları değil.”⁴⁶ demektedir. Seyyah İbn Battûta da gezip gördüğü yerlerdeki mekân ve olayları kendi deneyimle biçimi ve algısıyla nakletmiştir. Burada da onun hayata bakışı, öncelikleri, ve değerleri devreye girerek kayıtlara etki etmiştir.

Sonuç

İbn Battûta'nın İbn Cüzeyy'a aktardığı hatıralarından oluşan meşhur Seyahatnâmesi 14. Yüzyılın dünyasıyla ilgili çok önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. İbn Battûta Alim ve sûfi kişiliğinden dolayı genellikle mizacına uygun yerleri ziyaret etmiş ve benzer müktesebata sahip kişilerle görüşmeler yapmıştır. Gittiği her yerde hükümdarlarla, alim kişilerle ve tasavvuf önderleriyle tanışan İbn Battûta birçok

⁴⁵ Akkurt, 2011.

⁴⁶ Schacter, 2010, s. 22.

ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Ayrıca bilgi birikimi ve yolculuklarında kazanmış olduğu siyasî tecrübeler dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler de verilmiştir.

Önemsediği mimarî eserleri, kişileri ve olayları ayrıntılarıyla anlatırken, sivil mimariye ait unsurlara eserinde pek fazla yer vermemiştir. Öyle ki, tarihsel misyonu ve bütün semavi dinler için kutsal olması hasebiyle her dönemde çok farklı toplumsal oluşumları bünyesinde barındıran ve aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine de sahip olan Kudüs'ten “gayet büyük” diye bahsetmesine rağmen, şehre dair anlatılarını sadece birkaç özel mekân ve sınırlı sayıda birkaç kişiden bahsederek tamamlamıştır. İstanbul'a gittiği halde Ayasofya'nın içine girmemiş olması, her dönem büyük bir kültür, siyaset ve ticaret şehri olma özelliğine sahip Pekin'den bahsederken imparatorun sarayından başka bir esere yer vermemesi de dikkate değer hususlardandır.

Öte yandan İbn Battûta, sosyal hayat, âdetler, inançlar ve töreler hakkında çok zengin malzemeler de sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Seyahatnâme'nin antropoloji açısından çok değerli bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca eserin bütünü incelendiğinde dünyada büyük ve güçlü bir devlet olmadığı, onun yerine bölgesel devletlerin olduğu ve günümüzdeki gibi katı sınırların bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca insanların refah düzeylerinin yüksek sayılabilecek seviyede olduğu ve büyük toplumsal huzursuzların yaşanmadığı da dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Akkurt, H. (2011). *İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde yeralan mimarî eserler*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bachelard, G. (2008). *Uzamanın poetikası*. Çev. A. Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Yılmaz, B. E. (2019). *Edebiyat şehir hafıza: Türk romanında hafıza mekânı olarak şehir*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Calvino, I. (2010). *Görünmez kentler*. Çev. I. Saatçioğlu, İstanbul: YKY,
- Erzen, J. (2015). *Üç habitus: Yeryüzü, kent, yapı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Guenon, R. (2006). *Büyük üçlü*. Çev. V. Sezigen, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Güçlü, A. B., Uzun, E. Uzun, S., Yolsal, Ü. H. ve Erk S. U. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hamidullah, M. (1991). *İslam peygamberi*. Cilt I. Çev. S. Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık. 06.12.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-battuta> adresinden erişilmiştir.
- İbn Battûta. (2004). *Seyahatnâme*. I. Cilt, Çeviri İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, İstanbul: YKY.
- (1990). *İslâm Ansiklopedisi*. I. Cilt, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Kavafis, K. (2001). Şehir. *Epigraf*. 12.12.2020 tarihinde <http://epigraf.fisek.com.tr/?num=340> adresinden erişilmiştir.

- Özek, A., Karaman, H., Turgut, A., Çağrıncı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (haz.) (1992). *Kur'an-i Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*. Medinetü'l Münevvere: Hâdimü'l harameyni's şerifeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu.
- Lings, M. (1994). *Hız Muhammed'in hayatı*. Çev. N. Şişman, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nasr, S. H. (2009). *Bilgi ve kutsal*. 3. Baskı İstanbul: İz yayıncılık.
- Rossi, A. (1989). *The architecture of the city*. Cambridge, London: Massachuselts,
- Schacter, D. L. (2010). *Belleğin izinde beyin zihin ve geçmiş*. Çev. E. Özgül, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sharr, A. (2017). *Mimarlar için Heidegger*. 2.baskı, Çev. V. Atmaca, İstanbul:Yem Yayın.
- Soykan, Ö. ve Uzam, N. (2008). *Bellek bağıntısı açısından mimarlığa bir bakış: Zaman-mekân*. Haz. A. Şentürer, Ş.Ural, Ö. Berber, F. Uz Sönmez, İstanbul: YEM Yayın.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.